

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аннушкин В.И.* Риторика. Вводный курс / В.И.Аннушкин. – Москва: Флинта, Наука, 2008.
2. *Винокур Т.Г.* Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения. / Т.Г.Винокур. – М.: Наука, 1993 г.
3. *Горелов И.Н.* Основы психолингвистики / *Горелов И.Н., Седов К.Ф.* – М.: Лабиринт, 2004.
4. *Дружинин В.Н.* Психология семьи. Екатеринбург: 2000.
5. *Елизаров А.Н.* К проблеме поиска основного интегрирующего фактора семьи. / А.Н.Елизаров // Вестник Московского университета. Сер.14., №2. Психология, 1996.
6. *Занадворова А.В.* Функционирование русского языка в малых социальных группах (речевое общение в семье) / А.В.Занадворова. Автореф. дис. ... канд.психол.наук. М.: 2001.
7. *Зачесова И.А.* Интенциональные особенности речи в непринужденном общении / И.А.Зачесова // Психологические исследования дискурса. Под ред. Н.Д.Павловой. М.: ПЕРСЭ, 2002.
8. *Зачесова И.А.* Особенности взаимопонимания в семейном диалоге. / И.А.Зачесова / Общение и познание; Под ред. В.А. Барабанщикова, Е.С. Самойленко. М.: Изд-во Институт Психологии РАН, 2007.
9. *Зачесова И.А.* Взаимоотношения собеседников в диалоге / *Зачесова И.А., Гребенищикова Т.А.* // Ситуативная и личностная детерминация дискурса. Под ред. Н.Д.Павловой, И.А.Зачесовой. М.: Изд-во ИП РАН, 2008
10. *Иссерс О.С.* Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С.Иссерс. – М.: ЛКИ, 2008.
11. *Павлова Н.Д.* Предвыборные интенции в речи политиков. / Н.Д.Павлова // Психологические исследования дискурса; Под ред. Н.Д.Павловой. – М.: ПЕРСЭ, 2002.
12. *Павлова Н.Д.* Подходы к анализу интерактивного аспекта дискурса. / Н.Д.Павлова // Проблемы психологии дискурса; Под ред. Н.Д.Павловой, И.А.Зачесовой. – М.: ПЕРСЭ, 2005.
13. Ситуационная и личностная детерминация дискурса / Под ред. Н.Д.Павловой, И.А.Зачесовой. – М.: Изд-во Институт психологии РАН, 2008.
14. *Стернин И.А.* Введение в речевое воздействие / И.А.Стернин. Воронеж, 2001.
15. *Ушакова Т.Н., Павлова Н.Д., Алексеев К.И., Латынов В.В., Цепцов В.А.* Слово в действии. Интент-анализ политического дискурса. – СПб.: Алетейя, 2000.
16. *Хазагеров Г.Г.* Политическая риторика / Г.Г.Хазагеров. – М.: Никколо Медиа, 2002.

УДК 378.22.001

МИСЛЕКОМУНІКАЦІЯ В СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

Тетяна Гура
(Запоріжжя, Україна)

У статті здійснено аналіз діяльнісного та миследіяльнісного підходів до розуміння сутності професійного мислення людини, а також мислекомунікації компонента професійного мислення психолога.

Ключові слова: професійне мислення, мислекомунікація, миследіяльність, рефлексія, психолог.

В статтє осуцествлен анализ деятельностного и мыследеятельностного подходов к пониманию сущности профессионального мышления, а также мыслекоммуникации как компонента профессионального мышления психолога.

Ключевые слова: профессиональное мышление, мыслекоммуникация, мыследеятельность, рефлексия, психолог.

The analysis of actional and mental activity approaches to understanding of the essence of professional thinking, and also the mental communication as the component of professional thinking of a psychologist is carried out.

Key words: professional thinking, mental communication, mental activity, reflexion, psychologist.

Постановка проблеми. Є очевидним, що дослідження феномену професійного мислення психолога має розпочинатися з аналізу наукових підходів щодо розуміння таких явищ як мислення та професійне мислення. Адже, як зауважував Г.П. Щедровицький, мислення існує не як річ або предмет практико-мисленнєвої діяльності (який можливо описати, емпірично дослідити), але як деяке культурне значення й як опосередковані смисли, поєднані з відповідним словом. Головні проблеми людського мислення пов'язані, передусім, не з природою та її таємницями, а з культурою, з нашими смислами та значеннями, що визначаються у першу чергу соціальними відносинами [11, с. 66]. Відтак, для розуміння сутності професійного мислення психолога та побудови наукового знання обов'язковим є ґрунтовний аналіз значення слова «мислення», тобто дослідження референтної групи – мислителів, які обговорювали слова «мислення» та «професійне мислення», і таким чином увели певні смисли цих слів та відповідні їм значення. Не вважаємо за необхідне у цій статті зупинятися на ретроспективному аналізі сутності феномену мислення у філософській науці, адже цьому питанню присвячено чи багато праць. Проте, вкрай важливим для нас є розгляд професійного мислення психолога крізь положення двох вітчизняних радянських підходів – діяльнісного та мислєдіяльнісного, які як самими авторами, так і їх послідовниками вважаються полюсними.

Актуальність дослідження полягає у тому, майже усі вітчизняні вчені, які досліджують проблеми як професійного мислення фахівця взагалі, так і професійного мислення психолога зокрема, ґрунтуються саме на положеннях діяльнісного підходу. Проте, саме мислєдіяльнісний підхід, на нашу думку, дозволяє визначити специфічні особливості професійного мислення психолога, основною формою якого є мислєкомунікація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що більшість сучасних психологів, визначаючи сутність професійного мислення особистості ґрунтуються на діяльнісній позиції, тобто визначають його як: мислення людини в процесі вирішення професійних завдань, професійної діяльності (Ю.К. Корнілов [4]) і, як наслідок, – тільки практичне мислення на відміну від теоретичного, загального; - особливий склад розуму, специфічно спрямований, адекватний сутності професійної діяльності (Д.М.Завалішина [2]); вищій пізнавальний процес пошуку, виявлення та вирішення проблемності в процесі професійної діяльності (М.М. Кашапов [3], Т.В. Разіна [8]) та ін.; мислення, що включено у різні види діяльності, спрямоване на вирішення специфічних завдань у певних умовах цієї діяльності й таке, що складає її невід'ємну частину [6].

Дослідження професійного мислення психолога вітчизняними вченими також передусім будуються на основі діяльнісної парадигми, яка дозволила виділити такі його характеристики як: практична спрямованість, конструктивність, конкретність, оперативність, своєчасність; поліпроблемність, комплексність, емпатійність, деталізованість, рефлексивність, організованість, упорядкованість; динамічність, лабільність, гнучкість, швидкість, креативність, незалежність, продуктивність; системність, діалектичність, прогностичність, аналітичність, критичність, селективність (Н.І. Пов'якель [7]). Вочевидь, усі ці характеристики притаманні професійному мисленню більшості фахівців, які реалізують професійну діяльність не тільки у соціальній, але і у виробничій сфері. А такі характеристики типових класів професійно-психологічних завдань, як: спрямованість на надання конструктивної допомоги й підвищену відповідальність фахівця за свої рішення; багатоаспектність та соціальна обумовленість причин походження більшості запитів клієнтів; семантична багаторівневість професійних завдань; часова обмеженість мисленнєвого пошуку та вимога до оперативного прийняття рішень, відкритість до альтернатив та творча неповторність, необхідність застосування в процесі вирішення завдань міждисциплінарних знань і умінь, гнучкого й динамічного застосування прийомів самоорганізації та саморегуляції фахівця [7], також можна віднести до завдань універсалізованої діяльності.

Відтак, потребує знаходження нових методологічних підходів, які дозволять визначити такі характеристики професійного мислення психолога, що відображають його специфічність, унікальність. Це, на нашу думку, є можливим у межах миследіяльнісного підходу Г.П. Щедровицького, в якому як головна розглядається така форма мислення як мислекомунікація.

Отже, **метою статті** є здійснення аналізу двох підходів до розуміння сутності професійного мислення та визначення особливостей мислекомунікації як однієї із форм мисленнєвої діяльності психолога.

Головною ознакою професійного мислення згідно з першим підходом є його діяльнісна природа. Як зазначав О.М. Леонтьєв, мислення породжується у практиці, у практиці і виявляється [5, с. 290]; воно є діяльністю, діяльністю особливою, а саме – діяльністю пізнавальною [5, с. 90].

Діяльнісна природа професійного мислення підкреслюється предикатом «практичне», тобто таке, що: 1) спрямоване на перетворення, а не на пояснення дійсності. Як відмічає Ю.Г. Корнілов, практичне мислення здійснює пізнання, проте таке, що відрізняється від теоретичного, воно спрямоване на відкриття законів, шляхів перетворення певного об'єкта, особливостей його властивостей; 2) має справу зі специфічними узагальненнями, які адекватні ситуаціям дії; 3) має індивідуальний характер; 4) індивідуальний характер мають його узагальнення, оскільки у них відображені не стільки властивості об'єкта, що пізнається, скільки характеристики взаємодії з ситуацією, у яку включаються як умови та засоби дії, так і певні характеристики самого суб'єкта; воно характеризується невербалізованістю [4, с. 140].

Ця наукова традиція пов'язується з фундаментальними положеннями С.Л. Рубінштейна [9] і Б.М. Теплова [10] про практичне мислення та його специфічні особливості.

Практичне мислення, як стверджував С.Л. Рубінштейн, – це мислення, що здійснюється у процесі практичної діяльності та безпосередньо спрямоване на вирішення практичних завдань. Теоретичне мислення ж спрямоване на

вирішення опосередковано пов'язаних з практикою теоретичних завдань. Проте практичне мислення може використовувати результати теоретичної діяльності; це складна форма практичного мислення, в яку теоретичне входить у якості компонента. Але можливий і інший випадок, при якому для вирішення у процесі практичної діяльності завдання теоретичне мислення не потрібне; тоді практичне мислення приймає форму наочно-дієвого [9, с. 312].

Найбільш значуща якість для фахівця, з точки зору С.Л. Рубінштейна, що забезпечує розвинене практичне мислення – «вміння бачити проблему», вміння, що за своєю суттю є функцією знання: якщо врахувати, що для практичного мислення специфічна проблемна ситуація – це необхідність негайно вийти з утруднення, то можна припустити, що ці знання мають бути пов'язані з природою цих утруднень, шляхами виходу з них [9, с. 352]. Споглядання для суб'єкта практичного мислення давно перетворилося у витончену спостережливість, в особливе вміння бачити проблему, опосередковане адекватно структурованими знаннями. Ці знання мають суттєво відрізнитися від теоретичних ще й тому, що вони повинні використатися при реконструкції часткового, одиничного випадку, допомагати відтворенню «того особливого та одиничного у даній проблемній ситуації, що не входить повністю та без залишку теоретичне знання» [9, с. 367].

Отже, практичне мислення має три головні особливості: співпадіння поля зору думки та наочного споглядання, специфіка ситуації дії та можливість «мислити діями» [9]. Крім того, воно має специфічну мотивацію: «специфічна також мотивація мисленнєвого процесу; адже одна справа, якщо стимулом для мислення є практична, дієва ситуація, безпосередня необхідність для суб'єкта негайно вийти з ускладнення, у якому він опинився; зовсім інша справа, коли мова йде про вирішення теоретичної проблеми, прямо не пов'язаної з практичною ситуацією, в якій знаходиться людина» [9, с. 367].

Таким чином, відповідно цьому підходу професійне мислення психолога, який надає психологічну допомогу клієнту, тобто є практиком, є практичним мисленням й характеризується: спрямованістю на перетворення, ситуативністю, конкретністю, безпосередністю та індивідуальністю узагальнень. Крім того, воно повинно мати властивість предметності, тобто виражатися у предметній формі, що відрізнятиме його від теоретичного мислення психолога-науковця. Проте, не всі характеристики практичного мислення можна назвати адекватними професійній діяльності психолога: вона не є предметною, об'єктом діяльності психолога є проблема клієнта. Крім того, професійна діяльність психолога реалізується, перш за все, як комунікативна – консультативна діяльність. Майже всі функції професійної діяльності психолога-практика розчиняються у консультуванні – у діалозі клієнтом. Відтак, специфічні особливості професійного мислення психолога, на нашу думку, доцільно шукати саме в характері комунікації, яка стала предметом досліджень Московського методологічного гуртка.

Відтак, існує інший підхід до розуміння феномену мислення і, відповідно, професійного мислення особистості – мислєдіяльнісний, засновником якого став Г.П. Щєдровицький.

На думку Г.П. Щєдровицького, обмеженнями існуючих психологічних теорій мислення, які не дозволяють ученим пізнати це явище, є те, що вони ґрунтуються на таких трьох постулатах як:

1) класичний сенсуалізм: мислення є опосередкованим відображенням об'єктів; думка знаходиться між об'єктом та знаком, вона опосередковує зв'язок об'єкта та знака [11, с. 563];

2) гносеологізм або пізнавальна установка: мислення є складно регульованою пізнавальною діяльністю;

3) індивідуалізм: мислення пов'язується з індивідуальною думкою, індивідуальною діяльністю. Теза «мислення як діяльність», як стверджував Г.П. Щедровицький [11, с. 565], задавав лінію об'єктивації на поведінку окремого індивіда; коли мислення пов'язали з діяльністю, з дією, то разом з цим пов'язали з індивідуальною дією, з галуззю індивідуальної психології, психології індивіда [11, с. 567].

Всупереч діяльній природі розумінню природи мислення, Г.П.Щедровицький представив власну концепцію, основними положеннями якої стали такі. По-перше, у людини не може бути ніякої діяльності, але може бути лише мислєдіяльність, яка включає до себе комунікацію. Відтак, поняття діяльності є осмисленим або у безособовій формі, коли ми говоримо «універсум діяльності», або воно є безглуздою абстракцією, що виділяє такий об'єкт / галузь, якої не може бути у людини [11, с. 549].

По-друге, вираз «предметність діяльності» є осмисленим лише у тій мірі, в якій воно фіксує одну з форм зв'язку мислення та діяльності. Предметність не є універсальною властивістю діяльності, але навпаки є особливою, дуже вузькою та частковою формою [11]. Мислення виникає з текстів з приводу текстів, тому, як вчив Л.С. Виготський, мислення виникає бездіяльній, воно позадіяльній [11, с. 553].

По-третє, предметність діяльності породжується не у діяльності, а в думці.

По-четверте, можлива чиста думка-комунікація, поза діяльністю, і тільки ця позадіяльній чиста думка-комунікація і є мисленням. А відтак, мислення неможливо розглядати як діяльність, розпочинати аналіз мислення потрібно не з діяльності, а з комунікації [11].

Мислення, згідно з Г.П. Щедровицьким, існує у трьох формах: 1) чистому мисленні, 2) мислєкомунікації та 3) мислєдіяльності, які не тотожні, а принципово різні процеси, що ґрунтуються на різних законах. Чисте мислення розгортається в ідеальній дійсності, визначає ідеальний об'єкт; воно існує у схемах, моделях, малюнках та продуціює знання за законами логіки; світ чистого мислення реалізується завдяки існуванню людської культури та відображається в текстах комунікації.

Мислєкомунікація – це мислення, що відбувається завдяки оперуванню знаннями, що існують у формі понять, у процесі діалогу, тобто у комунікативній формі; вона існує за законами комунікації, діалогу.

Мислєдіяльність – це мислення, що відбувається у межах практичної дії, «думка, що перейшла на рівень ситуативного діяння» [11, с. 467]. Мислєдіяльність та чисте мислення пов'язуються між собою комунікацією: коли думка-комунікація знаходить у собі ідеальний об'єкт та розпочинає об'єктивуватися на ідеальних об'єктах вона стає знанням.

Пов'язує між собою чисте мислення, мислєкомунікацію та мислєдіяльність рефлексія, яка забезпечує об'єктивацію, онтологізацію та предметизацію й утворює цілісне явище – людське мислення [11, с. 555]. Причому рефлексія, на думку Г.П. Щедровицького, завжди має декілька форм: вона часто здійснюється

як рефлексивне ставлення у формах мислення та мисленнєвої імітації дій інших; є як механізмом мислення, так і своєрідною самостійною інтелектуальною формою, що визначає саме мислення, є первинним щодо нього.

Отже, якщо розглядати професійне мислення психолога з позиції мислєдїяльнїсного пїдходу, то воно за своїм змїстом має декїлька рївнїв.

Першїй, найвїщїй рївень – рївень професїйно-психологїчних знань, «чистого психологїчного мислення» як знань: 1) психологїї як науки, її понятїйно-категорїального апарату, внутрїшньої будови, логїки та прийомїв пїзнання явищ її засобами; 2) іншої людини, знань, що забезпечують об'єктивне, неупереджене пїзнання іншого за допомогою спеціальних психологїчних засобїв; 3) самого себе, знань, що забезпечують об'єктивне самопїзнання та ефективну саморегуляцію; 4) інтегрованих знань з інших систем та наук для формування цїлїсного розумїння подїй, створення психологїчних смислїв. Цей рївень професїйного мислення психолога передбачає уявлення про знання не в одномїрній площинї, а у видї багатомїрної структури: перша площина – це знання про певнї об'єкти; друга – знакова конструкція знання; третя – знання про знання (за В.І. Гїнецинським [1]). Саме третя площина – *знання про знання* як науково-методологїчну категорїю дозволяє оптимїзувати процеси пїзнання та пїдвищити якїсть мислєдїяльностї, та *знання про особисте знання/незнання*, тобто рефлексивне видїлення того, що я знаю та не знаю, є показниками сформованого професїйного мислення психолога на цьому рївнї.

Другий рївень професїйного мислення психолога – рївень мислєдїї – рївень ситуативностї, реальностї, дїєвостї. Саме цей рївень, за своїм змїстом може бути розглянутий як практичне мислення, спрямоване на вирїшення конкретних, ситуативних професїйних завдань.

Третїй рївень професїйного мислення психолога – це рївень мислєкомунїкації – мислення, що забезпечує ефективний дїалог психолога з клїєнтом й за своїм змїстом виявляється у розумїннї його «тексту». Для цього психолог потребує у виходї до рефлексивної позиції, тобто здїйснення аналїзу своєї дїяльностї розумїння. Відтак, механїзмом, що забезпечує як взаємозв'язок цих рївнїв професїйного мислення психолога, так і визначає функціонування кожного з них, є рефлексїя як особлива інтелектуальна робота, основним предметом якої є минула дїяльнїсть, а результатом – рефлексивна органїзація образїв професїйної дїйсностї.

Висновки. Отже, специфікою професїйного мислення психолога, що відрїзняє його від мислення інших фахівцїв є його особливий змїст на рївнї наукового мислення, мислєдїї та мислєкомунїкації, що реалїзуються у професїйно-психологїчному просторї за законами психологїї, психологїстики та професїйно-психологїчного спїлкування.

Перспективи подальших дослїджень полягають у визначеннї методїв дїагностики змїстовних рївнїв професїйного мислення психолога та знаходженнї й обгрунтуваннї специфічних засобїв їх формування та розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гинецинский В.И. Знание как категория педагогики: Опыт педагогической когнитологии / В.И. Гинецинский. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. – 144 с.
2. Завалишина Д.Н. Практическое мышление: Специфика и проблемы развития / Д.Н. Завалишина. – М.: Институт психологии РАН, 2005. – 376 с.
3. Кашапов М.М. Психология профессионального педагогического мышления

- (методология, теория, практика) / М.М. Кашапов // Психология профессионального педагогического мышления / Под ред. М.М. Кашапова. – М.: Изд-во Института психологии РАН, 2003. – С. 73 – 143.
4. Корнилов Ю.К. Психология практического мышления: Монография / Ю.К. Корнилов. – Ярославль: ДИА-Пресс, 2000. – 205 с.
 5. Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии / А.Н. Леонтьев. – М.: ПЕР СЭ, 2000. – 387 с.
 6. Мазилев В.А., Психология практического мышления: опыт исторического анализа / В.А. Мазилев, А.В. Панкратов // Изучение практического мышления: итоги и перспективы / Под ред. Ю.К. Корнилова. – Ярославль: Яросл. госуниверситет, 1999. – С. 107-151.
 7. Пов'якель Н.І. Професіогенез саморегуляції мислення практичного психолога: Монографія / Н.І. Пов'якель.– К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. – 295 с.
 8. Разина Т.В. Рефлексия в педагогическом мышлении / Т.В. Разина // Психология профессионального педагогического мышления / Под ред. М.М. Кашапова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2003. – С. 233-282.
 9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб: Питер, 2007. – 720 с.
 10. Теплов Б.М. Ум полководца / Б.М. Теплов– М.: Педагогика, 1990. – 208 с.
 11. Щедровицкий Г.П. Мышление – Понимание – Рефлексия / Г.П. Щедровицкий. – М.: Наследие ММК, 2005. – 800 с.

УДК 159.923.2

АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЭТНИЧЕСКОГО САМОСОЗНАНИЯ ЛИЧНОСТИ

Надежда Кловун, Светлана Пилипчук
(Хабаровск, Россия)

У статті йдеться про фактори й умови, що впливають на формування етнічної самосвідомості, на становлення національної ідентичності.

Ключові слова: етнічний, етнос, самосвідомість, національність, ідентичність.

В статье говорится о факторах и условиях, влияющих на формирование этнического самосознания, на становление национальной идентичности.

Ключевые слова: этнический, этнос, самосознание, национальность, идентичность

In the article the author tells about factors and conditions having influence on forming the ethnic self-consciousness and formation of national identity.

Key words: ethnic, ethnicity, identity, nationality and identity

Постановка проблемы. Многие зарубежные психологи, начиная с 70-х годов XX века, рассматривают национальную идентичность как феномен, проявляющий себя в процессе межнационального взаимодействия. Более того, большинство исследователей приходит к выводу о том, что межнациональное взаимодействие является в определении этнической идентичности [1].